

Dorota Czyż

Wybrane słownictwo dotyczące Kościoła i administracji kościelnej

---

Język - Szkoła - Religia 6, 104-112

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dorota Czyż
Ostrołęka

WYBRANE SŁOWNICTWO DOTYCZĄCE KOŚCIOŁA I ADMINISTRACJI KOŚCIELNEJ

W niniejszym opracowaniu dokonano przeglądu wybranego słownictwa związanego z administracją kościelną. Leksykę zebrano metodą kwestionariuszową posługując się *Kwestionariuszem do badań słownictwa ludowego* opracowanego przez Witolda Doroszewskiego¹. Respondentami byli mieszkańcy miejscowości gminnej Krasnosielc oraz dwóch wsi z tej gminy, tj. Rakowa i Elźbiecina. Informatorzy to przedstawiciele trzech pokoleń: młodego (20 – 40 lat), średniego (40 – 60 lat) i starszego (powyżej 60. roku życia). Łącznie było to 45 osób, po 15 przedstawicieli z każdej grupy wiekowej. Najstarsza respondentka miała 79 lat, a najmłodsza 23.

Krasnosielc rozciąga się nad rzeką Orzyc, od Ostrołęki jest oddalony o ok. 25 km. *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL* podaje, że „Krasnosielc było to dawne miasto o nazwie kulturowej Siedlec, tak zapisanej w 1386 r. z okazji erygowania parafii”². Prawa miejskie Krasnosielc otrzymał w 1824 roku. W herbie miasta umieszczono jelenia w biegu. Jak podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, „głównym źródłem utrzymania mieszczan stał się przemysł sukienniczy”³. Po powstaniu styczniowym, w 1869 r. sytuacja gospodarcza Krasnosielca pogorszyła się i przestał być miastem. Krasnosielc i okolice są pięknie położone, niegdyś stanowiły natchnienie dla Zygmunta Krasińskiego, gdyż były własnością rodziny wieszczka. Pamiątką po tamtych czasach jest zabytek – kościół klasycystyczny fundacji Kazimierza Krasińskiego⁴.

Raki to wieś położona także nad rzeką Orzyc. Od gminnego Krasnosielca dzieli ją 10 km. Sąsiaduje z nią Elźbiecin, w którym także przeprowadzono badania na potrzeby niniejszego wystąpienia. Mieszkańcy obu wsi utrzymują się

---

¹ *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, red. W. Doroszewski, Zeszyt IV. *Kultura społeczna i duchowa*, Wrocław 1958.

² S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 169.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sułimierski, B. Chlebowski, W. Wawelski, t. IV, Warszawa 1883, s. 638.

⁴ B. A. Węgiełek, *Kurpie Zielone*, Warszawa 1981, s. 26.

głównie z pracy w gospodarstwach rolnych. Dzieci z obu wsi uczęszczają do szkoły podstawowej w Rakach, gdzie jest też remiza strażacka i zlewnia mleka.

Respondenci z wymienionych wsi podali odpowiedzi na 10 pytań. Ze względu na fakt, że bieżący rok jest poświęcony kapłanom, pytania dotyczyły przede wszystkim tego, co związane jest z księdzem.

Otrzymana leksyka jest dość bogata. W celu skonfrontowania znaczeń podanych nazw z językiem ogólnym posłużyłam się *Słownikiem języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego⁵. Definicje uzyskanego słownictwa sprawdziłam też w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*⁶. Celem niniejszego opracowania jest też porównanie słownictwa podanego przez przedstawicieli różnych grup wiekowych.

1. Dokąd chodzi się na nabożeństwo?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	kościół	12	14	15	+
2.	kościółek	2			+
3.	świątynia	1			+
4.	kaplica		1		+

Na podane pytanie 43 respondentów udzieliło odpowiedzi *kościół* lub zdrobniale *kościółek*. Według *Małego słownika religioznawczego kościół* to 'nazwa katolickiego budynku kultowego, świątyni, zbudowanego i urządzonego wg specjalnych przepisów i za zezwoleniem biskupa'⁷. Ten sam słownik podaje informację, że „Kościół katolicki w Polsce powstał w dwa lata po przyjęciu chrztu przez Mieszka I, w 968 r”⁸.

Jedna informatorka z pokolenia starszego podała nazwę *świątynia*. Leksem ten występuje w SDor w znaczeniu 'budowla przeznaczona na miejsce kultu bóstwa i oddawania mu czci przez wyznawców' (t. VIII, s.1338).

Jedna z respondentek z pokolenia średniego podała słowo *kaplica*, które SDor definiuje jako 'oddzielny pokój z ołtarzem do odprawiania nabożeństwa' (t. III,

⁵ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. 1-11, Warszawa 1958 – 1969 (skrót: SDor).

⁶ *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza, t. 1-4, Warszawa 2008 (skrót: SDub).

⁷ *Mały słownik religioznawczy* pod red. Z. Poniatowskiego, Warszawa 1969, s. 228.

⁸ Tamże, s. 233.

s.539). Natomiast w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* czytamy, że to ‘niewielka budowla sakralna, wolno stojąca lub połączona z większym kompleksem architektonicznym, zwykle kościołem lub klasztorem’ (t. II, s. 41).

2. Kto odprawia nabożeństwa?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			
		p. starsze	p. średnie	p. młode	SDor
1.	ksiądz	13	11	11	+
2.	kapłan	2	3	3	+
3.	prezbiter		1		+
4.	duchowny			1	#

Na powyższe pytanie 35 ankietowanych osób odpowiedziało *ksiądz*, co obecnie znaczy ‘duchowny chrześcijański’ (SDor, t. III, s.1229). Z. Poniatowski w *Małym słowniku religioznawczym* informuje o znaczeniu nazwy *ksiądz* w różnych okresach dziejowych: „Do XVI wieku była to staropolska nazwa władcy świeckiego, już w średniowieczu tytuł ten odnoszono do duchownych katolickich dla podkreślenia ich wyjątkowej pozycji społecznej. Od wieku XVII oznacza wyłącznie kapłanów katolickich”⁹. Również Jerzy Treder w artykule *Leksem ksiądz i bliskoznaczne we frazeologii (nie tylko polskiej)* napisał, że „leksem *ksiądz* (...) pierwotnie (do XVI w.) określał tylko niekoronowanego władcę i w tym pierwotnym znaczeniu został przez Słowian przejęty z języków germańskich”¹⁰.

Ośmioro respondentów podało nazwę *kapłan*. SDor definiuje ją następująco: ‘duchowny chrześcijański upoważniony do odprawiania mszy’ (t. III, s. 539).

Jedna osoba z pokolenia średniego użyła nazwy *prezbiter*: Leksem ten występuje w SDor i oznacza ‘duchownego mającego prawo odprawiania mszy’ (t. VI, s.1467). SDub uściśla, że *prezbiter* to ‘w kościele katolickim: kapłan mający pełne święcenia uprawniające go do odprawiania mszy’ (t. III, s. 554).

Jedna respondentka z pokolenia młodego udzieliła odpowiedzi *duchowny*. W interesującym tu znaczeniu termin ten zawiera SDub, w którym czytamy, że jest to ‘osoba należąca do duchowieństwa; ksiądz, zakonnik’ (t. I, s. 716). W wymienionym wyżej artykule J. Treder zapisał także synonimy słowa *ksiądz*. Ich lista jest bogatsza od tej, którą utworzyłam po uzyskaniu odpowiedzi na

⁹ *Mały słownik religioznawczy*, op. cit., s. 240.

¹⁰ J. Treder, *Leksem ksiądz i bliskoznaczne we frazeologii (nie tylko polskiej)*, [w:] *Język – szkoła – religia*, red. M. Chmiel, A. Lewińska, t. III, Pelplin 2008, s. 334.

omawiane pytanie. Wspomniane synonimy to: fararz/farorz, kleryk, pleban, proboszcz oraz pop, preder i predich (kaszubskie).

3. Przy czym ksiądz odprawia nabożeństwo?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	ołtarz	15	15	15	+

Na powyższe pytanie brak zróżnicowania nazw, wszyscy respondenci podali odpowiedź *ołtarz*. Leksem ten notuje SDor w znaczeniu ‘stół do odprawiania nabożeństwa’ (t.V, s.979). Niegdyś „w religiach pierwotnych i starożytnych ołtarz był miejscem przeznaczonym do składania ofiar”¹¹. Nie był uznawany przez pierwotne wyznania za stały przedmiot obrządku religijnego, jego zadanie wypełniał prosty stół. Jednak z czasem, gdy zaczęto odprawiać msze chrześcijańskie, ten zwykły przedmiot stawał się miejscem swoistego kultu. Dziś ołtarz stanowi najważniejszy punkt kościoła, przy którym ksiądz odprawia mszę świętą. Uważany jest za wyjątkowy i święty obiekt. Wpływ na to ma powaga i wzniosłość ceremonii mszalnej, podczas której ołtarz spełnia znaczącą rolę, oraz fakt, że znajdują się tam przeważnie relikwie świętych. „Z nimi związany jest rytuał całowania ołtarza pielęgnowany w kościele jako składowa część liturgii mszalnej. W dawnych kultach oznaczał on sposób nawiązania kontaktu z siłami nadnaturalnymi, dziś w kościele oznacza kult relikwii umieszczonych w ołtarzu”¹².

4. Jeśli jest dwóch księży w jednej parafii, to jak się nazywa ten, który załatwia najważniejsze sprawy kościoła?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	proboszcz	14	15	15	+
2.	farosz	1			+

Niemal wszyscy respondenci podali rzeczownik *proboszcz*. Leksem ten wg SDor oznacza ‘księdza zarządzającego parafią’ (t. VII, s. 5). Z. Poniatowski pisze, że *proboszcz* to „stały zwierzchnik parafii, spełniający w niej obowiązki duszpa-

¹¹ Tamże, s. 310.

¹² J. Kelner, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1978, s. 419-420.

sterza”¹³. Jego rola jest bardzo znacząca, ponieważ ma decydujący głos w sprawach dotyczących parafii i kościoła. Tylko jedna starsza pani podała nazwę *farosz*. Występuje ona w SDor z kwalifikatorem *reg. śląski* w znaczeniu ‘proboszcz’. W słowniku jest też informacja, że to z *fararz*, co w gwarze oznacza ‘pleban, proboszcz; pastor’.

5. Jak się nazywa młody ksiądz, który pomaga proboszczowi?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	wikary	14	15	12	+
2.	wikariusz	1		3	+

Na podane pytanie aż 41 z 45 informatorów odpowiedziało *wikary*. Słowo to występuje w SDor w znaczeniu ‘ksiądz w kościele katolickim będący pomocnikiem proboszcza’ (t. IX, s. 1095).

Jedna osoba z pokolenia starszego i trzy z młodszego podały nazwę *wikariusz*, występującą w SDor w takim samym znaczeniu, jak omówiony wyżej leksem *wikary*. „Termin wikariusz pochodzi z języka łacińskiego i oznacza zastępczego, zastępcę”¹⁴.

6. Jak się nazywa ksiądz starszy od proboszcza?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	dziekan	9	7	9	+
2.	prałat	5	4	6	+
3.	biskup		3		+
4.	jubilat	1			#
5.	brak odpowiedzi		1		

Możliwe odpowiedzi są tu różne, co potwierdziły nazwy uzyskane od respondentów. Większość z nich podała słowo *dziekan*. Leksem ten występuje w SDor

¹³ *Mały słownik religioznawczy*, op. cit., s. 356.

¹⁴ Tamże, s. 461.

w znaczeniu ‘duchowny sprawujący nadzór nad okręgiem złożonym z kilku parafii’ (t. II, s. 567).

Pięć osób z pokolenia starszego, cztery ze średniego i sześć z młodego posłużyło się terminem *prałat* oznaczającym ‘wyższego duchownego katolickiego’ (SDor, t. VI, s. 1415). „Instytucja prałata ma swoje źródło w dawnej wspólnocie życia księży w domu biskupim. Obecnie istnieje wiele typów tego urzędu np. prałaci faktyczni (sprawujący władzę kościelną: biskup i wyżsi przełożeni zakonów) lub udzielni, zarządzający wydzielonym z diecezji, niezależnym od biskupa obszarem, mianowani bezpośrednio przez papieża”¹⁵. Jedna z respondentek wyjaśniła, że „ubiór prałata to sutanna z kolorem fioletowym, do której dołączony jest pas w takim samym kolorze”.

Trzy informatorki z pokolenia średniego posłużyły się nazwą *biskup* oznaczającą ‘duchownego katolickiego mającego najwyższy stopień święceń, zwykle zarządzającego diecezją’ (SDor, t. I, s. 530). „Najwyższy stopień święceń kapłańskich upoważnia biskupów do udzielania sakramentów kapłaństwa i bierzmowania oraz do sprawowania specjalnych funkcji kościelnych (konsekracja kościołów, ołtarzy, olejów świętych, naczyń liturgicznych)”¹⁶. Biskupi na swój urząd powoływani są przez papieża i przed nim odpowiadają za wypełnianie swoich zadań.

Jedna z respondentek użyła słowa *jubilat*, który w polszczyźnie ogólnej ma inne znaczenie: ‘osoba obchodząca swój jubileusz’ (SDub, t. I, s. 1308). Jedna pani z pokolenia średniego nie udzieliła odpowiedzi.

7. Jak się nazywa uczeń seminarium duchownego?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	alumn	2			+
2.	kleryk	9	13	13	+
3.	diakon	3			+
4.	brak odpowiedzi	1	2	2	

Dwie respondentki z pokolenia starszego podały nazwę *alumn* oznaczającą ‘uczni seminarium duchownego’ (SDor, t. I, s. 97).

Trzydzieści pięć ankietowanych osób posłużyło się słowem *kleryk*. Leksem ten rejestruje SDor w znaczeniu ‘alumn seminarium duchownego’ (t. III, s. 722),

¹⁵ *Mały słownik religioznawczy, op. cit.*, s. 351.

¹⁶ Tamże, s. 56.

a SDub podaje, że to ‘student katolickiego seminarium duchownego’ (t. II, s. 121).

Trzy osoby z pokolenia starszego posłużyły się nazwą *diakon* oznaczającą według SDor ‘osobę mającą święcenia diakonatu’ (t. II, s. 125). *Diakoniat* to ‘w religiach chrześcijańskich jedno z wyższych święceń kapłańskich, uprawniające do czynności pomocniczych przy mszy i innych obrzędach liturgicznych’ (SDor, t. II, s. 126). Słownik podaje też, że diakon to z ‘greckiego *diákonas* = sługa, duchowny mający święcenia o jeden stopień niższe od kapłańskich’.

Bardziej rozbudowaną definicję słowa *diakon* zamieszcza *Mały słownik religioznawczy*, który podaje, że diakon ‘to duchowny mający drugie święcenia wyższe, posiadający określone uprawnienia np. prawo udzielania sakramentu chrztu, komunii, głoszenia kazań’¹⁷.

Pięcioro respondentów, jedna osoba z pokolenia starszego, dwie z pokolenia średniego i dwie z pokolenia młodego, nie udzieliło odpowiedzi.

8. Co ksiądz wygłasza w czasie nabożeństwa?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	kazanie	15	10	13	+
2.	homilia		5	2	+

Na podane pytanie większość respondentów odpowiedziała *kazanie*. Leksem ten występuje w SDor i oznacza ‘przemówienie wygłaszane przez duchownego do obecnych w kościele, zwykle w czasie nabożeństwa’ (t. III, s. 634).

Dwie osoby z pokolenia średniego użyły nazwy *homilia*, którą SDor rejestruje w znaczeniu ‘kazanie objaśniające tekst biblijny’ (t. III, s. 98). By zrozumieć tę definicję, należy znaleźć też wyjaśnienie terminu ‘kazanie’.

Z upływem lat termin *homilia* zaczął oznaczać kazania głoszone przez biskupów do wiernych. Współcześnie termin ten funkcjonuje w świadomości przeciętnego użytkownika języka w tym samym znaczeniu co kazanie. Według SDub *homilia* dawniej oznaczała ‘rodzaj kazania objaśniającego popularne fragmenty Biblii’, dziś to ‘osobne, uroczyste kazanie podejmujące ważką problematykę’ (t. I, s. 1158).

¹⁷ *Mały słownik religioznawczy, op. cit.*, s. 89.

9. Jak się nazywa miejsce w kościele, skąd ksiądz głosi kazanie?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	ambona	14	15	13	+
2.	mównica	1		2	+

Na podane pytanie 42 ankietowane osoby odpowiedziały *ambona*. Leksem ten według SDor oznacza ‘mównicę kościelną, kazalnicę’ (t. I, s. 106). Wyraz ten rejestruje także słownik Dubisza w znaczeniu ‘rodzaj małej, przyściennej, rzadziej wolno stojącej trybuny, zazwyczaj bogato ozdobionej, służącej jako miejsce wygłaszania kazań w kościele i czytania Pisma św.; kazalnica’ (t. I, s. 63).

Jeden respondent z pokolenia starszego posłużył się nazwą *mównica*, oznaczającą ‘podwyższone miejsce, z którego przemawia mówca; trybunę, ambonę’ (SDor, t. IV, s. 878). Dzisiaj bardzo rzadko kazania głoszone są z ambony oznaczającej desygnat w pierwotnym znaczeniu, jednakże nazwa jest znana i używana w stosunku do przedmiotu wyglądem przypominającego mównicę.

10. Jak się nazywa kobieta, która należy do zakonu?

L.p.	Nazwa	Liczba udzielonych odpowiedzi			SDor
		p. starsze	p. średnie	p. młode	
1.	zakonnica	12	13	11	+
2.	siostra	3	2		+
3.	mniszka			4	+

Na podane pytanie trzydziestu sześciu respondentów udzieliło odpowiedzi *zakonnica*. Leksem ten rejestruje SDor w znaczeniu ‘członkini zakonu’ (str. 564 t. X), a SDub uściśla, że to ‘członkini zakonu żeńskiego; mniszka’ (t. IV, s. 802).

Pięcioro ankietowanych podało nazwę *siostra*. Termin ten oznacza ‘jeden z tytułów członkiń zakonnych’ (SDor, t. VIII, s.236.), czy ‘członkinię zakonu żeńskiego; zakonnicę, mniszkę’ (SDub, t. III, s. 1213).

Cztery panie z pokolenia młodego posłużyły się synonimiczną nazwą *mniszka* oznaczającą według SDor ‘członkinię zgromadzenia zakonnego’ (t. IV, s. 777).

Na podstawie krótkiej próby badawczej przeprowadzonej na potrzeby niniejszego wystąpienia można wnioskować, że:

1. Znaczenie nazw podanych przez respondentów jest zgodne ze znaczeniem ogólnopolskim.
2. Brak większego zróżnicowania słownictwa ze względu na wiek ankietowanych. Sporadycznie przedstawiciele poszczególnych grup wiekowych używali leksemów innych od tych, którymi posłużyła się zdecydowana większość informatorów, np. farsz odpowiedziała tylko 1 osoba z pokolenia starszego, a mniszka – 4 przedstawicielki najmłodszej grupy badanych.
3. W odpowiedziach na poszczególne pytania brak na ogół większego zróżnicowania nazw.
4. Sporadycznie respondenci nie potrafili udzielić odpowiedzi, np. na pytanie: jsn. ksiądz starszy od proboszcza? nie odpowiedziała informatorka z pokolenia starszego, a na pyt.: jsn. uczeń seminarium duchownego? nie umiało odpowiedzieć 5 osób – 1 z najstarszej grupy wiekowej i po 2 ze średniego i młodego pokolenia.

Powyższe wnioski mogą dowodzić tego, że Polacy, w ogromnej mierze naród chrześcijański, znają słownictwo dotyczące kościoła i osób posługujących w nim, ze względu na odbywaną praktykę katolicką. Ponadto można stwierdzić, że leksyka dotycząca administracji kościelnej nie różni się w zależności od miejsca zamieszkania czy wieku respondenta i jest taka sama jak w polszczyźnie ogólnej.

Summary

Selected vocabulary concerning church and church administration

This article contains vocabulary connected with church and church administration. It mainly concerns what refers to a priest. The material was collected with the use of a questionnaire method. The respondents were inhabitants of three villages: Krasnosielc, Rakowo and Elźbiecin. The results of analysis show that the names are generally known to the informants. First and foremost this is all-Poland vocabulary.